

Erken Dönem Mekkî Surelerdeki Nefiy ve İstisna ile Yapılan Hasr / Kasr Belagati Üzerine Hermeneutik Bir Deneme

An Hermeneutical Experience on the Hasr / Kasr Rhetoric with Nefy and Exception in Early Meccah Surah

Ali KARATAŞ^a

^a Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
e-Posta: karatasali5@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0003-3365-0627>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	21.10.2019
Kabul Tarihi:	09.03.2020
Yayın Tarihi:	29.06.2020

Özet

Bir kimse sözlerini, bir amaca bağlı olarak, bir üsluba göre dile getirir. Kısacası hale uygun konuşur. Muhatapın durumuna uymayan ve muhatapla diyalogun mahiyetine uygun düşmeyen hitaplar veya hitap ifadeleri halin gereği olmayan ifadelerdir. Böyle olunca taraflar arasında gerçekleşen iletişim, etkili bir iletişim olmayacaktır. İletişimdeki unsurları, bir toplumun kendisi üretir. Bu nedenle üsluplar topluma göre değişir. Üslupların anlamını o üslubu üreten toplum belirler. Bu durum Arapçadaki üsluplar ve Kur'an için de geçerlidir. Hitabı daha etkili hale getirmek için muhatapın durumuna ve olaylara göre ifade şekillerini kullanarak konuşmak gereklidir. Bu anlamda Kur'an, etkili bir üslup özelliğine sahiptir. Muhatapları ile iletişim şekli zaman zaman değişmektedir. Kur'an'ın iletişimdeki üslupları Arap toplumunda kullanılan üsluplardır. Kur'an'ın, muhataplarına mesajını iletirken kullandığı üsluplardan birisi hasr/kasr belagatidir. Hasr bir tekit türü olarak bir ifadedeki bir lafzın veya lafızlar grubunun diğerlerine özel şekilde tahsis edilmesi ve bu yolla konuşmanın daha etkili hale getirilmesi olarak değerlendirilebilir. Kur'an'da da hasr zaman zaman kullanılarak anlam tekit edilmiştir. İlk dönem Mekkî surelerindeki hasr genellikle müşriklerin inkârlarını reddetmektedir. Ayrıca onların, iddialarında gerçek bilgiye dayanmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu makale ilgili hususu ele almaktadır. Hasrın birçok şekli vardır; ancak bu çalışmamızda nefiy ve istisna yolu ile yapılan hasr türünü ele alacağız. Bunu Kur'an'ın tamamında değil, nüzul sürecinin ilk surelerindeki hasrlarda araştıracağız. Bunun için ilk surelerdeki hasrın bulunduğu ayetlerde anlamı, hasrın yapılma gerekçelerine göre değerlendireceğiz. Ayetlerin dilsel izahlarını yaparken ayetlerin indiği bağlam içerisindeki muhatapla ilişkisini tespit etmeye çalışacağız. Bunun yanı sıra hasrın geçtiği ayeti değerlendirirken sure bütünlüğünü de dikkate alacağız. İlk surelerde hasrın kullanılması muhatapın durumuna bağlı olmuştur. Bu tür ayetlerin geliş nedenlerini tespit etmek hasrın geçtiği ayetleri anlamada etkili bir yoldur. Hasrın kullanılma nedenlerini bilmek de ayetlerin gelmesindeki psikolojik vasatı tespit etmeye katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Kur'an'ın tamamında hasrın geçtiği ayetleri incelemek önem arz etmektedir. Fakat bu, çalışmamızın çerçevesini aşacağı için biz daha özel bir bağlamda hasr üslubunu inceleyeceğiz. Araştırmamızda yaklaşık olarak Habeşistan'a hicretin gerçekleştiği dönemde nazil olan Necm suresine kadarki ilk sureleri esas alacağız. Necm suresinden önce iniş sırası açısından 22 sure bulunmaktadır; ancak bunlardan yedi tanesinde nefiy ve istisna edatı ile yapılan hasr vardır. Bu yedi suredeki hasrın bulunduğu ayetler vahyin ilk dönemlerinde inanmayanların nasıl bir tutumla Hz. Peygamber'e karşı çıktıklarını anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Hermeneutik, Belagat, Hasr, kasr.

Giriş

Muhatabın durumuna ve olaya göre sözün içeriğini belirlemek ve sözdeki ifade şekillerini buna göre kullanmak hitabı etkili hale getiren önemli bir unsurdur. Hitabın olduğu yerde, konuşan ve kendisine konuşulan birisi ve ortada bir olay vardır. Bu olay içerisinde konuşan bir amaca matuf olarak sözlerini bir üslup ile dile getirir. Kısacası hale uygun konuşur. Muhatabın durumuna ve muhatapla diyalogun mahiyetine uygun düşmeyen hitaplar veya hitap ifadeleri muktezayı hale uygun olmayan ifadelerdir. Hale uygun söz söylemeyi beceremeyen insan, belagat sahibi olarak görülmez. Aynı şey Kur’ân için de geçerlidir. Fakat Kur’ân’ın, belagat ve muktezayı hale uygun düşmeyen bir tarzda hitaplarını dile getirdiğini söylemek, bir iddia olarak ileri sürülemez. Edipler sözleriyle sıradan insanlardan ayrılırlar bile onların sözlerinde kusurlar olabilir. Oysaki bu durum, Kur’ân, Allah’ın kelamı olduğu için, Kur’ân’da imkân dâhilinde görülemez. Çünkü her türlü kusurdan münezze olan Allah’ın kelamının da hitap olarak kusurlardan uzak olması gerektiği zorunlu olarak ortaya çıkar. Bu yönüyle Kur’ân, şairlerin şiirlerinden ve ediplerin sözlerinden ayrılır ve kullandığı üslup özellikleri ile anlamı çarpıcı bir şekilde ifade eder. Bunu yaparken muhatapla girdiği diyalogun durumundan bağımsız olarak hareket etmez ve muhataba etkili ve ikna edici bir üslup ile seslenir. Hasr üslubu bunlardan biridir.¹

Çeşitli amaçlarla Kur’ân’ı Kerim’de hasrın çokça kullanıldığı görülmektedir. Ancak biz bu makalemizde özellikle *nefy* ve *illâ* ile yapılan hasrı, özellikle ilk dönem Mekki surelerde nüzul sırasına göre ele alacağız. Necm suresi de dâhil olmak üzere bu sureye kadar inen sureler ekseninde araştırmamızı yapacağız. Bu şekil hasrın daha çok hangi anlam çerçevesinde gerçekleştiğini tespit etmeye çalışacağız. Buna geçmeden, önce erken dönem Mekki sure nitelemesini ve daha sonra da hasr konusunu genel hatları ile açıklayacağız. Araştırmamızın çerçevesi bu üslubun meallere nasıl yansıdığını tespit etmek olmadığı için özel olarak bu konu bağlamında mealleri değerlendirmeyeceğiz² ve mealler arasında da bir mukayese yapmayacağız.

1. Erken Dönem Mekki Sureler Üzerine

Sureler, iniş yeri (hitap çevresi) ve hicret (zaman) gibi temel bazı ölçütler dikkate alınarak Mekki ve Medeni olmak üzere ikili bir tasnifle ele alınmakta ve böylece surelerin, nerede indiğine dair bir kanaat oluşmaktadır.³ Bu tasnifi yapmanın çeşitli açılardan faydaları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ayetlerin muhatabını tespit ederek doğru bir anlama ulaşmaktır.⁴ Zira bu yapılmadığı takdirde muhatap belirlenmemiş olur. Çünkü her hitabın

¹ Bu konu ile ilgili tezler bulunmaktadır. Bu tezler şunlardır: Brwa Laieq Taher, *Amme Cüzünde Hasr Üslubu* (Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 2018); Tuncay Yazar, *Dil-Zihin Bağlamında Hasr Üslubu* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018); Mustafa Mücahit, *Arap Dilinde Hasr Belagati ve Kur’an’da Manaya Etkisi* (Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2018).

² Konunun mealler bağlamında değerlendirilmesine dair örnek bir çalışma için bk. Galip Yavuz, “Türkçe Meallerde Hasr Üslubunun Yanlış Anlaşılmasından Kaynaklanan Yanlış Tercüme Sorunları”, *Kur’an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- I*, Red. Ömer Menekşe (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 251-264.

³ Konuyla ilgili bk. Bedreddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kur’ân*, Tahk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1957), 1: 187-206.

⁴ Bu konuda örnek bir çalışma için bk. Sıddık Baysal, “Mekki-Medenî Olgusunun Kur’an Lafız ve İbarelerinin Anlam ve Delaletlerini Belirleyiciliği: 107/Mâün Süresi Örneği”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016): 23-58.

bir muhatabı vardır. Muhatabın kim olduğu belirsiz ise ayet hakkındaki değerlendirmelerimiz yanlış anlamlar çıkarmaya neden olacaktır. İkinci fayda ayetlerin ne zaman geldiğine bağlı olarak da ayetlerdeki hükümlerin hikmetini anlamaktır. Üçüncü fayda ise nesh ile ilgidir. İlke gereği sonradan gelen bir ayetin önceden gelen ayeti neshettiği söylenecekse hangi ayetin Mekke'de hangi ayetin de Medine'de geldiği bilinmelidir. Söz konusu hususlardan dolayı Mekki ve Medeni'yi bilmenin tefsire katkısının önemli olduğu bir gerçektir.⁵ Bunun bir gereği olarak müfessirler surelerin nüzul yerini belirlemeye ehemmiyet vermişlerdir.

Bazı surelerin Mekki ve Medeni oluşuna dair ihtilaflar bulunmaktadır.⁶ Durum böyle olunca erken dönem Mekki sureleri tarihlendirme veya hangi surelerin Mekki olduğuna dair yüzde yüzlük bir oranda kesin bir kanaate ulaşmak zordur. "Çünkü bu konudaki rivayete dayalı tarihî bilgi malzemesi oldukça az ve yetersiz, mevcut bilgilerin önemli bir kısmı ise mevsûkiyet ve tarihî vakıya uygunluk açısından problemlidir."⁷ Bununla birlikte genel kabullerden hareket edilip ihtilaflar dikkate alınmadığında hangi surelerin ilk dönemlerde geldiğine dair büyük çoğunluğun kabul edeceği bir tablo ortaya çıkmaktadır. En azından bu konudaki ihtilafın çoğunun ilk dönem Mekki surelerle ilgili olmadığı söylenebilir. Bu surelerle ilgili ihtilafın daha çok surelerin iniş sırası ile ilgili olduğu bilinmektedir. Mesela ilk vahyin hangisi olduğu ve devamında hangi surelerin geldiğine yönelik kanaatler böyledir. İlk surelerin sırasına yönelik sahabiden farklı bilgiler gelmekte hatta aynı sahabeye ait farklı kanaatler de nakledilmektedir.⁸

Erken dönem Mekki sureler nitelemesini Ünsal'ın *Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlihi* başlıklı çalışmasında esas aldığı belirlemeyi dikkate alarak kullanacağız. Ünsal'ın erken dönem Mekki sure ifadesi ile ilgili açıklaması şu şekildedir: "Erken Mekke dönemi şeklindeki belirleme, Kur'an vahyinin başlangıcından Hz. Peygamber'in Kureyşli müşriklere karşı, putlar konusunda mücadeleye girdiği ve bu mücadele neticesinde Hz. Peygamber ve ashabının çeşitli şekillerde baskı ve şiddete maruz kalmaya başladığı, buna bağlı olarak Müslümanların bir kısmının davetin yaklaşık beşinci yılında, Hz. Peygamber'in yönlendirmesiyle Habeşistan'a hicret etmek durumunda kaldıkları miladi 610-615 yılları arasındaki beş yıllık dönemi kapsamaktadır."⁹ Buna göre erken dönem Mekki sureler Alak suresi ile Necm suresi arasında inen sureler olarak kabul edilebilir. Necm de bu döneme - veya en azından bu dönemin bitişi olarak görülebilir- dâhil edilebilir. Çünkü bu sure Mekke döneminde anahtar rol oynayan bir dönemin eşliğinde nazil olmuştur. Müfessirlerin kanaatine göre Kâbe'de, Hz. Peygamber'in ilk defa açıktan okuyarak ilan ettiği sure Necm suresidir. Bu surenin iniş nedeni İbn Atıyye'ye (ö. 541/1147) göre müşriklerin Hz. Peygamber'in Kur'an'ı uydurduğunu ve ona kendi sözlerini karıştırdığını iddia etmeleridir.¹⁰

⁵ Bk. Nurettin İtr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Şam: Matbaatü's-Sabah, 1993), 57-58.

⁶ Bk. Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1: 187-206.

⁷ Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 339.

⁸ Bk. Mustafa Öztürk - Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 253-276.

⁹ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlihi*, 124.

¹⁰ İbn 'Atıyye el-Endelûsî, *el-Muḥarreru'l-vecîz, fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 5: 195.

Ünsal'ın tezinde ilk surelerle ilgili önerdiği bir sıralama bulunmaktadır;¹¹ ancak biz, onun bu önerisi yerine mevcut Mushaflardaki nüzul sırasını hesaba katacağız. Çünkü kendisinin de belirttiği gibi Habeşistan'a hicrete kadarki ilk beş yıl içinde hangi surelerin hangi olaylar üzerine indiğine dair farklı tespitler bulunmaktadır. Konumuz bu olmadığı için biz bu tartışmaya girmeyeceğiz. Biz araştırmamızda tartışmaları bir kenara bırakarak nüzul sırasına göre yapılan yaygın tasnifi dikkate alıp bu surelerdeki hasr yollarından birisi olan nefiy ve istisna edatı ile yapılan hasr belagatini inceleyeceğiz. Hasrın çok çeşitli yolları bulunmaktadır ve bunların her birisinin niçin kullanıldığını dikkate almak bir hitap olarak vahyin muhatap ile olan ilişkisini doğru bir şekilde anlamayı sağlayacaktır.

Vahyin ilk dönemleri Hz Peygamber'in vahiy karşısındaki şaşkınlığını atması, vahyi içselleştirmesi ve ona alışması, daha sonra onu muhataplarına duyurup onların verdiği tepkiler karşısında tavır takınması açısından önemli bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda muhataplar için de farklı bir zaman dilimidir. Çünkü onlar, kurdukları sistemi altüst edecek yeni dinî gelişmelere tepki gösterecekler ve bu süreçte kendilerine bildirilen ve onların dünyalarını değiştirmeye zorlayacak olan çok önemli şeylere karşı çıkacaklardır. Bu açıdan bu dönemin kolay bir zaman dilimi olmasını beklemek doğru olmayacaktır. İşte tam bu noktada, bir tarafta vahyin sunduklarını kabul etmelerini bekleyen Hz. Peygamber ve bunları inkâr eden bir topluluk olduğunu düşündüğümüzde nefiy ve istisna edatı ile yapılan hasr üslubunun önemi ortaya çıkmaktadır.

2. Arap Dilinde Hasr ile İlgili Bazı Hususlar

2. 1. Hasrın Tanımı ve Bazı Unsurları

Hasr belagati meânî bölümü içerisinde ele alınan bir konudur. Kelime olarak “kuşatmak, kısaltmak, daraltmak, sıkıştırmak, hapsetmek, menetmek”¹² gibi anlamlara gelen hasr belâgat yönünden bir icâz ve tekit türü olarak bir ifadedeki bir lafzın veya lafızlar grubunun diğerlerine özel şekilde tahsis edilmesi anlamına gelmektedir. Bir hüküm, bir şey için sabit kılınıp diğerlerinden nefyediliyorsa burada hasr yapılmış demektir. Hasr yerine kasr ve tahsis de kullanılmaktadır. Hasrda maksûr (tahsis edilen), maksûrun aleyh (kendisine bir şey tahsis edilen) ve kasr edatı olmak üzere üç tane unsur vardır.¹³ Maksûr ve maksûrun aleyh “hasrın tarafları” olarak isimlendirilir. Hasr ifadesinde ya sıfat (vasıf, hal, hüküm, haber, fiil) mevsufa veya mevsuf sıfata hasredilir. Mevsufun sıfata hasrı mecazî olarak nadiren yapılır.¹⁴ Hasr, gerçeğe uygun olup olmama bakımından da hakiki veya izafi olabilir.

2. 2. Muhatabın Durumuna Göre Hasr Çeşitleri

Hasrın üç türü vardır ve bunlar muhatapın durumuna göre değişkenlik gösterir. Muhatap, bir sıfata iki kişinin ortak olduğuna veya bir kişide iki sıfatın bulunduğu inaniyor olabilir. Onun bu düşüncesini ortadan kaldırmak için yapılan hasra, *kasr-ı ifrâd*

¹¹ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlili*, 166-167.

¹² Carullah ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, tah. Muhammed Bâsil Uyûnü's-sevd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 1: 192-193

¹³ Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l- Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2012), 579; İsmail Durmuş, “Hasr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 23.08.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasr--belagat>.

¹⁴ el-Hatîb el-Kazvîni, *et-Telhîş fi 'ulûmi'l-belâğa*, thk. Abdu'l- Hamid Hendâvî (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 37.

denilmektedir. Mesela birisi ilahlık vasfına, Allah'tan başka birisinin de sahip olduğuna inandığında ona “انما الله اله واحد” cümlesini söyleriz. Böylece ilahlık vasfını Allah'a has kılmış ve Allah'ın, sadece bu vasıfta olduğunu ve başkalarının ilah olmadığını vurgulamış oluruz. İkinci hasr türü, *kasr-ı kalbdır*. Muhatap, sözümüzün aksine inandığında onun bu inancını tersine çevirmek için *hasr-ı kalbi* kullanırız. Örneğin Ahmet'in yolculuğa çıkmasına rağmen birisi, Ömer'in yolculuğa çıktığını düşünüyorsa ما سافر إلا أحمد “Sadece Ahmet yolculuğa çıktı.” demek suretiyle ona cevap veririz. Üçüncüsü de *kasr-ı ta'yindir*. Bu hasr türü muhatapın şüphesini gidermek için kullanılır. Mesela yeryüzünün dönüp dönmediği konusunda şüphe duyan birisi ile karşılaştığımızda ona “الارض متحركة لاثابته” demek suretiyle onun şüphesini izale etmek isteriz.¹⁵

Görüldüğü üzere muhatapın durumu ona yönelik hitabı etkilemektedir. Bu nedenle hasrın hangi türde olduğunu bilmek anlamın doğru tespiti için önem arz etmektedir. İşte bu durum Kur'an'ı anlamak açısından daha da önemlidir. Çünkü Kur'an'ın kullandığı hasr türleri muhataba ve duruma göre değişmekte ve anlam da bu çerçevede şekillenmektedir. Öncelikle hasrın çeşidine göre ayetlerin muhatabı olarak karşıda ne türden bir muhatap olduğu belirlenir. Daha sonra anlam, bu çerçevede, olması gerektiği gibi tespit edilir. Bu yapılamadığında ise yanlış bir anlam ortaya konur ve mesaj doğru bir şekilde anlaşılamaz.

2. 3. Hasr Yapma Şekilleri

Hasrın çeşitli yolları vardır ancak bunlardan dört tanesi yaygındır. Biz üç tanesini kısaca açıklayıp asıl konumuzu ilgilendiren kısmını ayrı bir başlık altında ele alacağız.

2. 3. 1. “İnnemâ” (انما) Edatı ile Hasr

İnnemâ edatı ile muhatapın bildiği, cahili olmadığı ve inkâr etmediği veya inkâr ediyor pozisyonunda görülmediği durumlarda onun dikkatini çekmek için hasr yapılır.¹⁶ Örneğin “انما انت والد” hitabı baba olduğunu bilen ancak babalık görevlerini yerine getirmeyen birisinin dikkatini bablığına çekmek için söylenir. Peşinden bunun üzerine bazı mesajlar verilir. Burada anlam “Sen babasın yahu!” olmaktadır. İnnemâ hasr ifadesi olarak ardından bir cümle geldiğinde bir eylemi veya niteliği bir şeye ait kılarak başkalarından onu uzaklaştırır. Mesela “انما جاء زيد” şeklinde bir cümle kurduğumuzda Zeyd'den başka kimsenin gelmediğini ifade etmiş oluruz.¹⁷

İnnemâ'dan sonra gelen maksûr, maksûrun aleyh ise cümle sonunda gelmektedir. Hasrda vurgu maksûrun aleyh yani sona bırakılan kelime üzerinedir. “انما يخشى الله من عباده العلماء” cümlesi kulların arasında ancak bilenlerin Allah'tan layığı ile korktuğunu ifade etmektedir.

¹⁵ Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 259.

¹⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz Sözdizimi ve Anlambilim*, çev. Osman Güman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 287.

¹⁷ Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, 292.

“انما يخشى الله من العلماء من الله” cümlesinde ise sona kalan Allah sözcüğü olduğu için vurgu bir önceki cümleden farklı olarak bu sözcük üzerindedir. Bu durumda anlam “Bilenler sadece Allah’tan korkarlar.” şeklindedir.¹⁸ “انما المؤمنون اخوة” ayetini de kısaca değerlendirirsek “Mü’minler sadece kardeştir.” şeklinde bir anlam karşımıza çıkmaktadır. Fakat tercüme, bunun yerine “Ancak mü’minler kardeştir.” şeklinde yapılırsa yanlış ifade edilmiş olur. Çünkü vurgu son sözcük üzerinde olmalıdır. İnnemâ edatı ile hasr yapılıp da haber mübtedâdan önce gelmez ise bu durumda hasr, haber üzerindedir. “قال انما العلم عند الله” (el-Ahḳâf 46/23) ayetindeki hasr da bir önceki örnekte olduğu gibidir. Anlam ayetin diğer kısımlarını da dikkate alırsak “Azabın ne zaman geleceğine dair bilgi ancak Allah katındadır.” olmalıdır. Bu şekil hasr ile azabın gelmesine dair bilginin Allah’a ait olduğuna dikkat çekildiği söylenebilir.

2. 3. 2. “Lâ” (لَا) Atıf Harfi ile Hasr

Atıf, “bel, lâ ve lâkin” edatları ile olur. Ancak burada kısaca lâ (لَا) ile yapılan hasrdan bahsedelim. Atıf harfi olan “lâ”, öncesine ait olan niteliği sonrasından kaldırarak onun tarafından gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Örneğin “جائتي زيداً لا عمرو” dediğimizde gelme eyleminin Amr tarafından meydana gelmediğini ifade ederiz. Cümleyi bu şekilde kurgulamanın nedeni gelme eyleminin kim tarafından gerçekleştiği konusunda yanlışlığı olan kimsenin bu yanlışlığını düzeltmektir. Burada gelenin bir kişi olduğu konusunda kuşku yoktur ancak gelenin Zeyd mi yoksa Amr mı olduğu kuşkuludur.

Lâ için bahsedilen anlam innemâ (إنَّمَا) için de geçerlidir. Ancak “innemâ”da dikkat çekme, lâ ile yapılan hasrda ise yanlışlığı ortadan kaldırma amacı vardır. “انما جائي زيد” dersek vurguyu Zeyd üzerine yaparak gelmenin sadece Zeyd tarafından gerçekleştiğini ifade ederiz. Böylece gelme başkasına değil sadece Zeyd’e ait bir eylem olur. Burada gelme eylemi reddedilmez ancak eylemin sadece birisine ait olduğu söylenir.¹⁹ Lâ atıf edatı ile yapılan hasrda hem maksûr hem de maksûrun aleyh bu edattan önce gelir.

2. 3. 3. Takdim ile Hasr

Takdim, sona gelmesi gereken bir ögenin önce getirilmesine denir. Takdim, haberin mübtedâdan önce, mamulün de fiilinden önce zikredilmesi ile yapılır. Takdimde maksûrun aleyh önce, maksûr sonraya kalır. Örneğin “ياك نعبد” cümlesinde takdim yolu ile hasr vardır.²⁰ Arapların cümlede takdim yapması, öne alınan şeye önem verdiklerini ve ona özen gösterdiklerini ifade etmek içindir.²¹ Dolayısıyla ile “iyyâke”nin öne gelmesi kulluğun başkasına değil, yalnızca Allah’a ait olduğunu vurgulamak ve buna önem verilmesi gerektiğini göstermek içindir. Ayetin bu şekilde gelmesi ve Fatıha suresinin ilk vahiylerden olması bu yolla yapılan

¹⁸ Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, 295, 297.

¹⁹ Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, 293.

²⁰ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 263.

²¹ Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, 104.

hasrı daha anlamlı hale getirmektedir. Çünkü kulluğunda putlara yönelen bir topluma bu üslup ile seslenilerek kulluğun yalnızca Allah'a olması gerektiği bildirilmiştir.

2. 4. Nefy ve İstisna Edatı ile Yapılan Hasr

Bu hasr türünde nefy edatı olarak lâ (لَا) ve mâ (مَا) edatları, istisna edatı olarak da illâ'nın (لَا) yanı sıra başka edatlar da kullanılır.²² Burada istisna edatından önce maksûr, sonra maksûrun aleyh gelir. İstisna hükmü tersine çevirir. Bunun nedeni olumsuz bir hükümden olumluyu hasretmektir. Bu yolla kurulan hasr ifadesi hükmü bilmeyen veya hüküm hakkında inkâr, şüphe, tereddüt ve vehim içinde olan ya da mecazen bu durumda kabul edilen muhatap için kullanılır.²³ Örneğin “ماعلي الا كاتب” cümlesi ile bir hasr yaptığımızda maksûrun aleyh olan “kâtibun” sözcüğü ile Ali'nin sadece yazar olduğunu ifade ederiz. Bu cümle Ali'nin sadece yazar olduğunu, onda şairlik ve hatiplik vb. özelliklerin olmadığını ortaya koymaktadır. Bu tür hasr, hakiki olarak isimlendirilir. Aslında bu hasr türüne ender rastlanır. Kur'ân'da da bulunmaz. Bir şeyin bütün sıfatlarını ihata etmek mümkün olmadığından bunlardan birini sıfat kılıp diğerini tamamen nefyetmek yani olumsuzlamak da mümkün değildir.²⁴

“ما أكلت الا تمرا” cümlesi de “Hurmadan başka hiç bir şey yemedim.” manasına gelmektedir ve bu cümlede hasr vardır. “Ekeltü” sözcüğü maksûr, “temran” sözcüğü de maksûrun aleyhtir. İşin gerçeğinden haberi olmayan kimseye bu şekilde hasr yapılır veya haberi olduğu halde bir münasebet nedeniyle muhatabın bildiği bir şey bilinmez gibi kabul edilir. Mesela “وما” رسول محمد الا رسول (Âl-i 'İmrân 3/144) ayeti böyledir. Ayetin muhatabı sahabedir. Bu nedenle onların, Hz. Peygamber'in resul olduğunu bilmedikleri düşünülemez. Onların, Hz. Peygamber'in öleceğini kabul etmemeleri onları risaleti bilmemek durumuna düşürmektedir. Bu nedenle onun öleceğine inanmamak onun risâletini adeta inkâr etmek gibi olduğu için ayet bu şekilde gelmiştir.²⁵ Benzer bir ifade de “مالالمسيح ابن مريم الا رسول” (el-Mâide 5/75) şeklindedir. Burada muhatabın inkâr veya şüphe durumunda olduğu dikkate alındığında onlara İsa'nın bir resul olduğu gerçeğinin hasr yolu ile anlatıldığı söylenebilir. Nitekim Hristiyanların, onun bir elçi değil de ilah olduğuna dair yanlış kanaatlerinin olduğu bilinmektedir. İşte ayet bu şekilde gelerek önce onların bu düşüncelerini reddetmiş daha sonra İsa'nın resul olmadığına dair inkârlarına cevap verilmiştir.

Fail ile mef'ul ikisi birden istisna edatından sonraya kalırsa vurgulu olan kelime illâ'dan sonra gelendir. Mesela “ماضرب الا عمرو زيدا” cümlesi “Zeyd'i, Amr'dan başkası dövmemiştir.” demektir. Çeviride görüldüğü üzere vurgulu sözcük 'Amr'dır.

²² Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l- Kur'an*, 580

²³ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 261; Durmuş, “Hasr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasr--belagat>.

²⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 579.

²⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 580.

3. Ayetlerin Nefiy ve İstisna ile Hasr Yapılması Açısından Tahlili

3. 1. (68.) Kalem Suresi 52. Ayette Nefiy ve İstisna

وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ “Oysa o, âlemler için sadece bir öğüttür.” (el-Kalem 68/52) ayeti

Kur’an’da muhataplara yönelik ilk hasr ifadesidir. Bu yolla yapılan hasrın hükmü bilmeyen veya hüküm hakkında inkâr, şüphe, tereddüt ve vehim içinde olanlar için yapıldığı bilgisini dikkate alarak ayeti inceleyelim. Ancak bu ayeti bir önceki ayet ile birlikte değerlendirmek faydalı olacaktır. Kalem 51’in meali şu şekildedir: “Şüphesiz inkâr edenler zikri (Kur’an’ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için) ‘Hiç şüphe yok o bir mecnundur.’ diyorlar.” Bu ayete göre kâfirlerin zikri duyduklarında verdikleri ilk tepki Hz. Peygamber’i sanki gözleri ile devireceklermiş gibi bir tavır içine olmaları hatta bunu uygulamaya teşebbüs etmeleridir. İkinci tepki ise Hz. Peygamber’e mecnun demeleridir. Birinci durumda muhataplar bir tahammülsüzlük göstermişlerdir. İkincisinde ise kendilerine gelenin peygamber olduğunu inkâr ederek ona farklı bir şekilde muamele etmişler ve onu mecnun diye nitelendirmişlerdir. Böylece gerçeği yadsımışlardır. Surenin son ayeti ile onların bu tavırları ve sözlerinin reddedilmesi amaçlanmıştır. Buradaki hasrın maksadı onların inkârını reddetmektir, sadece Kur’an’ın zikir olduğunu ve Hz. Muhammed’in mecnun olmadığını vurgulamak değildir. Çünkü müşrikler Kur’an’ı yalanlamışlar ve Hz. Peygamber’in resul olduğunu inkâr etmişlerdir. Gelen vahiyleri Allah-Cebrail-Peygamber silsilesinden farklı bir mecra içerisinde tanımlayarak bu silsileye karşı olması gereken inancı reddetmişlerdir. Vahyi, cinlerle irtibatlandırmışlardır.

Nüzul sırası itibariyle 7. olan Tekvîr suresindeki *إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ* “O; âlemler için bir hatırlatma olmaktan başka bir şey değildir.” (Tekvîr 81/27) ayeti de -ileride buna tekrar değineceğiz- aynı şekilde nefiy ve istisna yolu ile gelen bir hasrdır. Bu cümle Yusuf 104 ve Sâd 87’de de geçmektedir. Zikr’den kastedilen Kur’an’dır. Bu üslup yolunun kullanılmasından, muhatapların bir şeyleri inkâr ettiği ve bu nedenle onların inkârına karşılık bu ifadenin geldiği anlaşılmaktadır. Müşrikler, Kur’an’ın vahiy olduğunu inkâr edip onu şeytanın, kâhinin ve bir mecnunun sözü olarak görüyorlardı. “Kur’an, kovulmuş şeytanın sözü değildir.” (et-Tekvîr 81/25) ayeti de onların söylemlerinin böyle olduğunu göstermektedir. İşte Allah, onların vahye dair inkârları karşısında inkârcı bir tutum seçen bu muhataba bu yolla hitap etmiştir. Onların iddialarında yanlış yolda olduğunu “Siz nereye gidiyorsunuz?” (et-Tekvîr 81/26) cümlesi ile bildirdikten sonra onları hakikate yönlendirmek için “O; âlemler için ancak bir öğüttür.” ayetini bildirmiştir İbn Âşûr, bu ayette izafi hasr olduğunu söylemiştir. Verdiği bilgilere göre Kur’an; zikr kelimesi üzerine hasredilerek onun, mecnun ve kâhin sözü olduğuna dair iddianın iptal edilmesi amaçlanmıştır.²⁶

Kalem suresindeki bu hasr belagatini daha iyi anlamak için yine bu surenin muhtevasına bir bütün halinde bakmak isabetli olacaktır. Hz. Peygamber’e mecnun ithamı ve onun yoldan çıktığının iddia edilmesi, ondan davasından vazgeçmesinin beklenmesi, Velid b.

²⁶ Muḥammed et-Tâhir b. Muḥammed b. Muḥammed et-Ṭünusî İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tünusiyye, 1984), 30: 165.

Muğire'nin Hz. Peygamber'den kendisine itaat etmesini istemesi ve bu kimsenin malı ve mülkünden dolayı kabalık yapması ve bu kimsenin bahçe sahipleri kıssası ile uyarılması bu surede dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra bu tip kimselerin kendilerine karşı aşırı güven içinde olmaları, bu kimselerin azgın tavırlarına karşı Allah'ın, Hz. Peygamber'e görevinden kaçan Hz. Yunus'u hatırlatması, yine kâfirlerin, Hz. Peygamber'in cinlerden ilham aldığını söyleyerek Kur'an'ı inkâr etmelerine karşılık Allah'ın, Kur'an'ın sadece zikir olduğunu bildirmesi hususları surenin muhtevası olarak özetlenebilir.

Şu hali ile Kalem suresinin içeriğinde ilk dönem itibari ile kâfirlerin Hz. Peygamber'e karşı tavırları, onların vahiy algıları ve azgın tavırlarına bağlı olarak oluşturdukları söylemlerinin etkisi olduğu görülmektedir. Kalem suresinden önce Alak suresinin içeriğinden kâfir insan tipi olarak Ebu Cehil ile Hz. Peygamber'e karşı bir muhalefetin başladığı görülmektedir. Ebu Cehil'in, Hz. Peygamber'i yaptığı işten vazgeçirmek için tehdit etmesi bu tavırla ilgilidir.²⁷ Ancak yine bu surenin muhtevasına göre kâfirler henüz vahyi cinlerle ilişkili görme tavrı içerisine girmemişlerdir. Bu tavrın Kalem suresinin nüzulü öncesinde başladığı, bu suredeki hasr ifadesinden anlaşılmaktadır fakat mücadelenin seyrinde zamanla değişiklikler olduğu ilk surelerin muhtevalarından çıkarılmaktadır.

3. 2. (73.) Müzzemmil Suresi 9. Ayette Nefy ve İstisna

“O, doğunun da batının da Rabbidir. Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle ise onu vekil edin.” ayeti Allah'ın tek ilah olduğunu bildirmektedir. Bir önceki ayette Rabbin ismini anma ve tam manasıyla ona yönelme Hz. Peygamber'den istenmektedir. Müzzemmil 9'da Allah'ın doğunun ve batının Rabbi olduğu söylendikten sonra ondan başka ilah olmadığı ve ilahlığın yalnızca ona ait olduğu hasr yolu ile açıklanmıştır. Müzzemmil 10'da da muhataplarınca sergilenen kötü tutumlara karşı Hz. Peygamber'in sabretmesi ve bu tutumlarla karşılaştığında bu davranışları gösteren kişilerden uzaklaşması emredilmiştir. Bu anlam örgüsü içinde üç ayet dikkate alınarak hasr değerlendirilmelidir.

“لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” cümlesi ile başkalarından rubûbiyet nefyedilmek suretiyle bu vasfın yalnızca Allah'a ait olduğu beyan edilmiştir. Nefy ve istisna yolu ile yapılan hasrın, yapılaş maksatları dikkate alındığında ayetin muhatapı olarak buradaki hasrı açıklamak zor olmaktadır. Çünkü Allah resulü için hükmü bilmeme veya hüküm hakkında inkâr, şüphe, tereddüt ve vehim gibi durumlar söz konusu değildir. Şu durumda bu nasıl izah edilebilir? Bu surenin ilk dokuz ayeti doğrudan Hz. Peygamber'e seslenirken onuncu ayetten itibaren vahyin içeriğinde muhatap olarak kâfirlerin de etkisi hissedilmektedir. Bu surenin son ayetine kadar içerik bu minvalde gitmekte ancak son ayette yine hitap doğrudan Hz. Peygamber'e dönmektedir. Bu tahlilden sonra az önceki sorduğumuz sorunun cevabını arayalım. Bu soruya İbn Âşûr'un açıklamalarından cevap bulmak mümkün olmaktadır. İbn Âşûr'a göre müşriklerin bu hususla ilgili yani Allah'ın doğunun ve batının Rabbi olmasıyla ilgili sorunları bulunmamaktadır. Onlar, bunu kabul etmektedir. Ancak Allah'ın tek ilah olması ile ilgili

²⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mehmet Zülfi Cennet, “Vahyin Başlangıç Yılları (İlk Çağrılar ve Putperestliğe İlk Eleştiriler)”, *Tefsir*, Ed. Ali Rıza Gül - Yunus Emre Gördük (Lisans Yayınılık: İstanbul 2019), 11-35.

itirazları vardır. İşte devamında tek bir ilah olma ona ait kılınarak müşriklerin, ilahları çoğaltma iddialarının önünün kesilmesi böylece amaçlanmıştır.²⁸ Buna göre aslında Allah'ın tek ilah olmasına itiraz eden bir topluluk bulunmaktadır. Bu topluluğun inkâr durumu hesaba katılarak hasr üslubunun kullanıldığı söylenebilir. Zaten bir sonraki ayet, müşriklerin dediklerine karşı Hz. Peygamber'den sabretmesini istemektedir. Müzzemmil suresinde müşriklerin ne dedikleri zikredilmemiştir. Diğer ilk dönem surelerin muhteva yardımı ile bu ortaya çıkarılabilir. Ancak bir sonraki ayette geçen şu ifade aydınlatıcı olmaktadır: “Nimet içinde yüzen ayetlerimizi yalanlayan o yalancı kimseleri sen bana bırak.” (Müzzemmil 73/10) Mâtürîdî'ye göre bu ayetin belirttiğinin yanı sıra müşriklerin mecnun ve büyücü gibi ithamları da onların söylediklerinin kapsamında olur. İşte bu durumda olup Allah'ın yanı sıra başka varlıkları ilah edinip ilahların sayısını çoğaltan müşriklere tariz maksadı ile Allah'tan başka ilah olmadığı hasr üslubuyla bildirmiştir.

3. 3. (74.) Müddessir Suresi 24. Ayette Nefiy ve İstisna

﴿فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ﴾ “Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir.” ayeti Müddessir suresinin 23.

ayetidir. Surenin başında Hz. Peygamber'e hitap edildikten sonra bu ayete gelinceye kadar kâfir bir insanın tavırlarından ve ona yönelik tehditlerden bahsedilmektedir. Daha sonra nefiy ve istisna üslubu kullanılarak bu kâfir insanın Kur'an'a dair itirazlarına yer verilmektedir. Tefsirlerde bu kişinin Velid b. Muğîre olduğu bilgisi yer almaktadır.²⁹ Müşrikler, Velid b. Muğîre'ye, Muhammed'in anlattıkları karşısında onun nasıl cevap vereceğini sormuşlar ve o da ölçüp biçip iyice düşündükten sonra “Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir.” sözünü yaymalarını istemiştir. Bu fikri ile Kur'an'ın başka birisinden veya eskilerden beri nakledilen etkileyici bir sihir olduğunu iddia etmiştir. Onun bu iddiası sıradan bir iddia değildir. Bunu, onun hasr üslubu ile söylemesinden anlıyoruz. Dolayısı ile bu cümle farklı bir anlam ifade etmektedir.

Tâhir İbn Âşûr'a göre Velid b. Muğîre'nin bu itirazı hasr ile gelmiştir. O, Kur'an'ın hallerine dair çeşitli şeyleri iyice düşünmüş ve bu sonuca ulaşmıştır. Önce kalbine Kur'an'ın şair, kâhin ve mecnun sözü olduğuna yönelik düşünceler gelmiş; ancak o, Kur'an'ın bunlardan birinin sözü olamayacağı sonucuna ulaştıktan sonra çıkarımla Kur'an'ın, nakledilen etkileyici bir söz olduğunda karar kılmıştır. Hatta bu sihrin eskilerden nakledilen alışılmadık bir sihir olduğunu ileri sürmüştür. Eğer, böyle demeseydi Kur'an'ın sihre benzemediği yönünde bir itiraz gelebilirdi. Ancak o bu itirazı ortadan kaldırmak istedi ve söz her ne kadar Hz. Peygamber için gelmiş olsa da onlara tariz maksadı ile böyle bir cümle kullanıldı.³⁰ Hasr üslubunun kullanılma gerekçesi muhatabın inkâr etmesi idi. Kur'an'a sihir denmesine Hz. Peygamber'in itiraz edeceğini ve bunu kabul etmeyeceğini bildiği için onun böyle etkili bir üslup seçmesi muhtemeldir.

²⁸ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29: 267.

²⁹ Örnek olarak bkz. Ebu Mansûr b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l- Kur'an*, thk. Bekir Topaloğlu vd. (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 17: 246.

³⁰ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29: 310.

Bundan sonra gelen *إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ* “Bu, ancak insan sözüdür.” (Müddessir 74/24) ayeti Tâhir İbn Âşûr’a göre bu ayetten bedeldir. Sihir hem fiili hem de sözlü olabilir. Kur’ân da kavli sihirdendir. Hatta bu ayet, önceki ayetin neticesidir. Her iki söz ile Velid b. Muğîre, Kur’ân’ın vahiy olmadığını hasr yolu ile etkili bir şekilde ortaya koymak istemiştir. Çünkü onun karşısındaki Hz. Peygamber, Kur’ân’ın beşer sözü olduğunu kabul etmemekte ve onun iddialarını inkâr etmektedir. Bu nedenle Velid b. Muğîre, onun kendisini reddedeceğini düşündüğü için hasr ile Hz. Peygamber’e cevap vermektedir. Müddessir 23’ün fâ-i takibiye ile gelmesi ise iyice düşündükten sonra bu düşüncenin onun zihnine birden geldiğini ve kendisini tutamadan bu sözü söylediğini göstermektedir.³¹

3. 4. (81.) Tekvîr Suresi 29. Ayette Nefy ve İstisna

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ “Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.”

ayeti nefy ve istisna üslubuyla kurulmuştur. Bundan önceki iki ayette istikamet üzere olmak isteyenler için Kur’ân’ın bir öğüt olduğu ifade edildikten sonra bu ayette dileme ve isteme yalnızca âlemlerin Rabbi olan Allah’a hasredilmiştir. Benzer bir ifade, İnsan suresinin 29 ve 30. ayetlerinde de yer almaktadır. Dilemenin yalnızca Allah’a ait kılınması muhataplar içinde inkâr durumunda olan birilerin varlığını göstermektedir. Buna göre dilemeyi kendisinde gören birileri olmalıdır. Rivayetler bu yaklaşımımızı desteklemektedir. Sa’lebi’nin tefsirinde (v. 427/1036) yer alan bir rivayete göre “istikamet üzere olmayı isteyenler için” (et-Tekvîr 81/28) ayeti nazil olduğunda Ebu Cehil, “Biz istersek istikamet üzere oluruz, istemezsek olmayız.” dediğinde Allah bu ayeti indirdi.³² O, bu tavrıyla Allah’ın ayetine karşı inkârcı bir tutum takınmış, Allah da bu inkârına karşılık dilemeyi âlemlerin Rabbi olarak yalnızca kendisine hasretmiştir. Bu hasr üslubu ile o kişi, inkârcı durumuna düşürülmüştür.

Yine bu surenin 17. ayetinde -yukarıda ele almıştık- nefy ve istisna edatı ile yapılan hasr üslubu ile Kur’ân’ın sadece bir öğüt olduğu beyan edilmiştir. Tekvîr suresi zikrettiğimiz bu ayetlerle birlikte içerik olarak bir bütün halinde değerlendirildiğinde hitap muhatap ilişkisi ve ilk dönem açısından önemli bir muhtevaya sahiptir. Hz. Peygamber’in vahyi karşısında direnç gösterip bu vahyin, şeytan sözü olduğunu iddia eden müşriklerin inkârına karşılık Allah’ın katında değerli bir elçi olan Cebrail’in sözü olduğunu Allah onlara deklare etmiştir. Aynı şekilde getirdiği vahiyden dolayı Hz. Peygamber’i mecnun olarak gören müşrik taifesine karşı onun, mecnun olmadığı açıkça ilan edilmiştir. Burada müşriklerin şöyle bir tutumu ortaya çıkmaktadır: Bu taife vahyi getiren Cebrail’i, vahyin kendisine geldiği peygamberi, vahyin içeriğini ve vahyi gönderen Allah’ın dilemesinin her şeyin üstünde olduğunu inkâr edip kendilerini müstağni görüyorlardı. İşte bu inkârları sebebiyle surenin başında onlar kıyametle uyarılıp hesapların görülmesi ile korkutuldular. Sonra da onların nazarında bilinen şeylere Allah yemin ettikten sonra, onların inkâr ettikleri şeylerin değerini yüceltti ve hasr yolu ile onların inkârlarına cevap verdi.

³¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 29: 310.

³² Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyan an tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2002), 10: 144.

3. 5. (87.) A'lâ Suresi 6 ve 7. Ayette Nefy ve İstisna

“Sana okutacağız, Allah’ın dilemesi hariç sen unutmayacaksın.” سَتُنْفَرُكَ فَلَا تُنْسَىٰ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ

ayetinde ancak Allah’ın dilediği şey dışında Hz. Peygamber’in unutmayacağı hasr yolu ile bildirilmiştir. Rivayetlere göre bu ayetin zahirinden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber bazı ayetleri unutmamıştır. Mâtürîdî, bu rivayetleri âhâd olduğu gerekçesiyle reddetmiş ve buna dayanarak yapılan tevilleri sahih görmemiştir. Çünkü inen ayetleri ezberlemesi onun nübüvveti için bir delildir. Muarızları ondan okumasını istese o da bunları unuttuğunu söylese bu ona dil uzatmak için bir gerekçe olurdu.³³ Bu nedenle unutmamanın farklı yönleri olabilir. Bir yönü onun ayetleri unutmama endişesi içinde olmasıdır. Nitekim bütün peygamberler zelle kabilinden şeyleri yaparım endişesi taşırlardı. İkinci yönü gerçek bir unutmama anlamına gelmemesidir. Bir hükmün neshedilip uygulanmaması tıpkı unutmama gibidir. Üçüncü yön ise Hz. Peygamber’in başka şeylerle uğraşması neticesinde bazı ayetlerin bir anlık hatırandan gitmesi şeklinde olabilir. Aslında burada tam unutmama olmamakta ve zihni toparlayıp da bir şeyleri hatırlayan insan gibi o da bu tür ayetleri hatırlamaktadır.³⁴

Bazı âlimlere göre buradaki istisna bir şeyin olacağı anlamına gelmemektedir.³⁵ Böyle kabul edildiğinde anlam “Sana okutacağız, sen unutmayacaksın ancak Allah’ın dilemesi hariç ki Allah bunu dilemeyecektir.” şeklindedir. Nitekim Ferrâ da bu kanaattedir.³⁶ Bu anlamın doğru olma ihtimali yüksektir. Çünkü unutmama olması için bir gerekçe bulunması gerekirdi. Ayrıca Allah’ın, unutturacağı vahyi indirmesinin bir gerekçesi bulunmalıdır. Nefy ve istisna yolu ile hasrın geliş nedenlerinden birisi olarak muhatabın şüphe içerisinde bulunmasını dikkate aldığımızda söylediğimiz gerekçenin haklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber, unutmama endişesi veya ezberleyememe şüphesi ile vahiyleri ezberlemede aceleci davranıyordu. Allah, onun bu şüphesini gidermek için bu ayeti gönderdi ve hasr üslubu ile şüphesini izale ederek ona unutturmayacağını bildirdi. Ayrıca ona risaleti konusunda destek verdi. Ayetin bu çerçevede Hz. Peygamber’e bir müjde niteliği taşıdığı ifade edilebilir. Bu surenin 8. ayetinden itibaren bildirilenler unutmama ifadesi ile birlikte değerlendirildiğinde söylediklerimiz bir anlam kazanmaktadır. Bu ayette (وَلْيَسِّرْكَ لِلْيُسْرَىٰ) Allah, Hz. Peygamber’e kolaylık lütfedeceğini açıklamıştır. Söz konusu iki durumun da ötesinde sure bir bütün halinde değerlendirildiğinde unutmamanın mahiyeti daha net ortaya çıkmaktadır. Bu noktada şu söylenebilir: Hz. Peygamber risalet görevini yerine getirmede hassasiyete sahipti. Bu nedenle ayetleri unutmaktan endişe ediyordu. Allah, ona unutturmayacağını ve bu görevini ona kolaylaştıracağını bildirdi.

Âlâ suresinde Hz. Peygamber’in risaletinin muhatabı olarak ilki vahiyden kaçan şakî, diğeri de vahye kulak veren olmak üzere iki kişi bulunmaktadır. Surenin başında Allah, önce gücünü ve kudretini ifade eden durumlar olarak insanı yarattığını ve meraları bitirdiğini

³³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l- Kur’ân*, 17: 169.

³⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l- Kur’ân*, 17: 170-171.

³⁵ Bu bağlamda Kur’an’da bu ayette dâhil bir kısım ayetlerde illâ edatı istisnâ anlamı dışında farklı anlamlarda kullanıldığı söylenmiştir. Bkz. Soner Aksoy - Sakin Taş, “Arap Dilinde Yer Alan İllâ Edatının Farklı Kullanımları ve Kur’an Yorumuna Yansımaları”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (Haziran 2019): 227-252.

³⁶ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi'l- Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûni/İbrâhim Atfiş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 20: 18.

bildirirken her türlü noksanlıklardan kendisini tenzih etmesini emredip daha sonra ona okutacağını ve onun kendisine okutulanları unutmayacağını beyan etti. Böylece her şeye gücü yeten kudretini hatırlatmakla unutmama noktasında onun endişesini gidererek ayetleri onun kalbinde toplayacağını ortaya koydu. Bazı müfessirler unutmamayı nesh ile açıklasalar da surenin ilk dönemlerde gelmesi ve muhtevası itibari ile nesh yorumunun tutarlı bir açıklama olduğu kanaatinde değiliz.

Surenin devamında da Hz. Peygamber'e öğüt vererek ve uyararak görevini yerine getirmesi, şaki olanın bundan kaçacağı, ahireti tercih etmeyeceği; haşyet içinde olan kimsenin de bundan öğüt alıp Allah'ın emirlerini yerine getireceği ifade edilmiştir. Surenin sonunda ise başından beri anlatılan hususların önceki vahiylerde de olduğu söylenmiştir.

Müfessirlerden birçoğu bu surede anlatılan şakinin kimliğine dair bir isim zikretmeyip bu kişiyi genel olarak alsa da bazı müfessirler bu kimsenin Velid b. Muğire veya Utbe b. Rebia olduğunu söylemişlerdir.³⁷ Zaten bu sure "ellezi" ismi mevsulü ile bir kişiden bahsettiğine göre özellikle birisinin, bu surenin nüzulü ile doğrudan ilişkisi bulunmalıdır. Leyl suresinde de bir şakiden bahsedilmektedir. Bu sureler ilk döneme ait olduğuna göre muhtevanın, müşriklerin Hz. Peygambere karşı muhalefetlerini yansıtmaya gerektiği dikkate alınmalıdır. Ayrıca daha önce de ifade ettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in ilk dönemlerde vahyi kalbine yerleştirme endişesi taşıması olası bir durumdur. İleri gelen kâfirlerin karşı tavrını da hesaba kattığımızda surenin muhtevası ve "Allah'ın dilemesi hariç unutmayacaksın yani her şeyi yaratan, gücü elinde bulunduran Allah böyle bir şey dilemeyecek ve sen unutmayacaksın." şeklinde endişe giderici ve teselli edici bir muhtevaya yönelik bir bütünlük oluşturmaktadır. Sonuç olarak İmam Mâtürîdî'nin de dediği gibi Hz. Peygamber'in unutmama söz konusu değildir.

3. 6. (92.) Leyl Suresi 15. Ayette Nefy ve İstisna

فَأَنْذَرْنَاكُمْ (فَأَنْذَرْنَاكُمْ) "Oraya ancak en bedbaht olan kimse girer." ayetinin öncesinde (فَأَنْذَرْنَاكُمْ) kafirlerin alev saçan bir ateşe karşı uyarıldığı ve bu ayetle ateşe sadece en bedbaht (eşkâ) olanların gireceği bildirilmektedir. Bir sonraki ayette şaki (الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى) yalanlayan ve yüz çeviren bir kimse olarak tarif edilmektedir. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu ayet Hz. Peygamber ve diğer nebileri yalanlayan Ümeyye b. Halef gibi kişiler hakkında gelmiştir.³⁸ Zemahşeri'ye göre bu ayetler müşriklerden bir kişi ile müminlerden iki zıt kişiliğin durumu hakkında karşılaştırma yapmakta ve onların çelişen durumlarını haber vermektedir.³⁹

Ümeyye b. Halef gibi insanların ortak özelliklerinden birisi kendisi ile uyarıldıkları kıyamete inanmama ve ahireti inkâr etme idi. Onlar inanmadıkça ayetler, öldükten sonra dirilmeye karşı onları tekrar uyarıyor ve onlar da bunu eskilerin masalları olarak görüyorlardı. Ayetteki hasrı bu çerçevede değerlendirdiğimizde önce hasrın inkâr durumundaki muhataplar

³⁷ Ebu'l-Kâsım Maḥmūd b. 'Amr Cârullah ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳâiki ğavâmi'zî't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 4: 740.

³⁸ Faḫreddin Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1998), 31: 186.

³⁹ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 4: 764.

için geldiğini dikkate almamız lazım. Buna göre onların ahireti yalanlamalarına karşılık, ayetin böyle geldiği dikkate alındığında yalanlama ve yüz çevirmenin mahiyeti de anlaşılmaktadır. Yine bu surenin 13. ayetine işte tam burada dikkat etmek gerekmektedir. Bu ayette (Şüphesiz ahiret de dünya da bizimdir.) ahiretin de dünyanın da Allah'a ait olduğu bildirilmiştir. Bu ayetleri birlikte değerlendirirsek kâfirin yalanladığı şeyin ahiret olduğu söylenebilir. Bu kâfir insan yani Ümeyye b. Halef sahip olduğu malın, mülkün ve taptığı putların kendisini kurtaracağına inanmaktaydı. Dünyası ve ahireti olmayan putlara tapmaktaydı ve en önemlisi ahireti inkâr etmekteydi. Onun bu tavrına karşı Allah, her şeyin sahibinin kendisi olduğunu, bu tutumundan dolayı insanları uyardığını bildirdikten sonra inkârlarına karşılık yalnızca kâfirlerin oraya gireceklerini beyan etti. Yine muttakilerin buraya karşı korunduğunu (وَسَيَجْزِيهَا الْآتِقَى) bildirdikten sonra yine nefiy ve istisna üslubu ile muttakilerin yalnızca Allah'ın rızasını gözetmek için yardımda (وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى)

bulduğunu açıkladı. Bu ayetteki üslubun da yine inkâr durumunda olan birisine cevap için geldiğini söyleyebiliriz. Bu kimse Rabbinin rızasını değil, putları ve dünya menfaatini gözetmekle Rabbinin rızasını inkâr etmekteydi. İşte buna binaen ayet rızanın başka şeylerde değil Allah'a ait olduğunu açıklamıştır. Nitekim bu ayetle ilgili aktarılan bir rivayete göre Hz. Ebubekir, Bilal'i azat etmek istediğinde Hz. Ebubekir'in babası ona, zenci yerine daha güzel birisini azat etmesi teklifinde bulunmuştu. Onun bu tavrının, daha değersiz gördüğü şeylere karşılık iyilik yapmamaya dair olduğu için aynı zamanda bu tavrın, daha değerli olan Allah'ın rızasını inkâr konumunda olduğu söylenebilir. Bu bakış açısı hasr üslubunun amacına da uygun düşmektedir.

“Oraya ancak en bedbaht olan kimse girer.” (el-Leyl 92/15) ayetindeki hasr üslubundan hareketle mü'minlerin cehenneme girmeyeceği ileri sürülmüştür. Kurtubî, bu görüşü Ebu İshâk ez-Zeccâc'tan (ö. 311/923) gelen bir bilgi olarak Mürcie'ye atfettikten sonra bu görüşün yanlışlığını ifade etmiştir. Ona göre bu ayet nitelikleri belirli olan bir ateştir. Cehennemliklerin ise farklı konumları vardır. Mesela münafıklar, cehennem en alt derecesindedir. Allah, şirk koşulması dışında dilediğine mağfiret edeceğini bildirmiştir. Eğer şirk koşmayan herkese azap etmeyecek olsaydı ondan başkasından dileyebileceğine mağfiret edeceğini (en-Nisa 4/48, 116) söylemezdi. Bu nedenle Kurtubî'ye (ö. 671/1273) göre bu ayet günahı olup da tövbe etmeden ölen mü'minlerin cehenneme girmeyeceğine delil değildir.⁴⁰

Aslında bu konuya hasr üslubu açısından bakıldığında bu ayetin, cehenneme sadece bir zümrenin gideceğini bildirmek için geldiğini söyleyemeyiz. Çünkü bu şekildeki hasrın amacı girme eylemini bir topluma hasretmek değil, inkâr durumunda olan bedbaht kimseye karşı cevap vermektir. “Muttaki ise ondan uzak tutulur.” (el-Leyl 92/18) ayetindeki üslup bu yaklaşımımızı doğrulamaktadır. Çünkü bu ayette hasr bulunmamaktadır. Eğer, Leyl 15 ayeti Mürcie'nin yaklaşımını destekleyecek bir mahiyette olsaydı, Leyl 18'in de hasr üslubu ile gelmesi gerekirdi. Nitekim muttakiler, şaki olanların karşısındaki gruptur. Muttakilerin,

⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l- Qur'an*, 20: 87.

cehennemden uzak tutulması noktasında inkâr içinde olmamaları nedeni ile onlara bu durumun hasr ile bildirilmesine de gerek kalmadı. Leyl 15 ayetinin aynı şekilde günahkâr müminlerle ilgili olduğu da kısmen söylenemez. Çünkü ayetin amacı Kur'ân'ı yalanlayıp yüz çeviren eşkâ/bedbaht yani kâfir insanın ahireti inkâr etmesine karşılık bu kâfirin inkâr ettiği o yere gireceğini ve bundan kaçış olmadığını bildirmektedir. Bu ayetten, zahiren, davranış itibarıyla kötülük derecesi daha az olan bir kimsenin tutuşturulmuş değil de farklı türden bir ateşe girmesi çıkarılabilirse bile ayetin asıl sevk amacının hitap muhatap ilişkisi bağlamında bu olmadığı kuvvetle -Mâtürîdî'ye göre ayet kâfirler hakkındadır-⁴¹ muhtemeldir. Zira ayetteki tutuşturulmuş ateş ifadesi cehennemden özel bir yerini vasıflandırma ihtimali olabileceği gibi cehennemden genel bir özelliğine de işaret edebilir. Böyle olunca en bedbaht olanlar için özel bir ateş türünü ayet konu etmemektedir ki bedbaht olmayanlar için başka ateşler olsun.

3. 7. (53.) Necm Suresi 4. Ayette Nefy ve İstisna

“O, sadece vahyedilen bir vahiydir.” ayeti bir önceki ayetle birlikte Hz. Peygamber'in hevasından konuşmadığını (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ) ve onun Kur'ân diye bildirdiklerinin vahiyden başka bir şey olmadığını açıklamaktadır. Bu açıklama hasr üslubu ile gelmiştir. Hasr üslubunun nefy ve istisna yolu ile gelmesi hitabı inkâr eden birilerinin olduğunu göstermektedir. Müfessirlerin kanaatlerinden ayetlerin müşriklerin itirazlarına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Tefsirlere müracaat edilmese de bu surenin lafzından da bu sonuca ulaşmak mümkündür.

Müşrikler, Hz. Peygamber'in kendilerinin bulunduğu doğru yoldan saptıklarını ileri sürerek hevasından bir takım şeyleri uydurduğunu iddia etmekteydiler. Çünkü Peygamberimiz onlara bir vahiy olarak Kur'ân'ın emirlerini tebliğ ettiğinde onlar bunu kabul etmediler. Onların inkârcı olduklarını hem vahyi hevaya indirgemelerinden hem de ayetlerin onlara reddiye olarak hasr ile nazil olmasından anlamaktayız. Vahyin sıfatı olan “yûhâ” kelimesinin muzari olarak gelmesi de bu vahyin tekrarlanan bir hadise olduğunu göstermektedir. Çünkü muzari fiili teceddüd ifade etmektedir. Muzari fiilin vahyin sıfatı kılınması ayrıca vahyin, mecazî değil hakikat olduğunu ve mecazî olma ihtimalini ortadan kaldırarak⁴² inkârcıların iddialarına kuvvetli bir reddiye niteliğinde olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in yoldan çıkmadığının ve azmadığının mazi fiili ile bildirilmesi ise onun daha önceki hayatında böyle davranışlar sergilemediğini açıklamaktadır. Çünkü mazi fiili geçmişte meydana gelmiş olaylar için kullandığından, kesinlik bildirmektedir.

“Onlar ancak İN Hİ İLÂ ASْمَاءِ سَمَّيْتُمْوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ۗ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ” (en-Necm 53/23) ayetinde iki tane hasr vardır. Bu iki hasr muhatabın inkâr durumunda değil

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17: 237.

⁴² Muhammed el-Emin el-Harârî, *Hadêigu'r-rauhî ve'r-reyhân fî ravâbi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru Tavgi'n-Necât, 2001), 28: 108.

farklı bir durumda olması ile ilgilidir. Nefiy ve istisna yolu ile yapılan hasrın gelme nedenlerinin diğerleri hükmü bilmeme veya hüküm hakkında vehim ve tereddüt içinde olma ya da muhatabın mecaz yoluyla bu durumda kabul edilmesiydi. Muhatapların putlara karşı tutumunu hasrın söz konusu nedenleri açısından düşündüğümüzde Allah'ın, putlara isim verme noktasında onları bir cehalet içinde gördüğünü söyleyebiliriz. Bu ayetteki “Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar.” kısmı da bu tezi doğrular niteliktedir. Yine ayette onlara bir delil indirilmediği de ifade edilmiştir. İşte onların kendilerine bir delil indirilmeden sadece zanna tabi olmalarının vurgulanması ve ayette hasr üslubunun kullanılması, onların inançlarında cahil pozisyonuna konulduğunun göstergeleridir. “Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir.” cümlesindeki hasr, izafidir. Çünkü gerçeğe tekabül etmemektedir yani onların isimlendirmesi gerçek değildir. İbadet ettikleri ilahları, cansız birer taş ve ev mesabesindedir. Bunların gerçek olmadığı anlaşılmakta ve onların gerçekliğine dair bir delilleri de bulunmamaktadır. Allah, onlara bu putların birer ruhları olduğunu peygamberler yolu ile bildirmemiştir. Bu nedenle onlar zan ile hareket etmektedirler.⁴³

Müşriklerin, putları isimlendirmesi bir önceki ayetlerle açıklanabilir. Önceki ayetlerde üç büyük put isminden bahsedilmekte; müşriklerin erkekleri kendilerine, kızları da Allah'a nispet ettikleri anlatılmaktadır. Onlara göre melekler Allah'ın kızlarıdır. Aslında onlar, değersiz gördükleri kadınların isimlerini kutsadıkları putlara vermekle de bir çelişki içine düşmektedirler ancak akıllarını çalıştırmadıkları için bu çelişkinin de farkında değildirler.⁴⁴ Onların taptıkları şeylerin varlığı bir isimden öteye geçmemektedir çünkü ulûhiyeti ortaya çıkaracak bir varlıkları yoktur. Bu nedenle onların yaptıkları sadece bir isimlendirmeden ibarettir.⁴⁵ Onlar önce babalarının sonra da kendilerinin doğru yol üzerine ve putlarının da gerçek bir ilah olduklarına dair bir vehme kapılmışlar ve onlara tapmışlardır. Yaptıklarının gerçek oluşuna dair inançları bir gerçek ifade etmeyen zandan (إِنْ يَشْعُونَ إِلَّا الظَّنَّ) öteye gitmemektedir. İşte müşriklerin bu tutumu onlara nefiy ve istisna edatı bildirilmiştir.

Müşriklerin bir başka vehmi de onların, kendilerine, meleklerin şefaateceklerine inanmaları idi. “Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaati; ancak Allah'ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar sağlar.” (en-Necm 53/26) ayetinde bu hususa işaret edilmektedir. Onların vehim içinde olduğu hasr üslubu ile anlatılmıştır. Bunun yanı sıra şefaatin nasıl olacağı da bu ayetle bildirilmiştir. Şefaatin, onların zannettiği gibi kendilerine yani müşriklere değil ancak Allah'ın razı olduğu kimselere yapılacağı tahsis yolu ile gösterilmiş ve böylece, onların bu konudaki vehimleri reddedilmiştir.

Sonuç

Hasrın farklı yapılma şekilleri vardır ancak biz bunlardan sadece nefiy ve istisna edatı

⁴³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27: 107-108.

⁴⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 5: 168.

⁴⁵ Hararî, *Hadîgu'r-rahî ve'r-reyhân*, 28: 128

ile yapılan hasr şeklini ilk dönem Mekki sureler özelinde inceledik. Vahyin ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'in müşriklerle olan mücadelesinde bu yolla hasrın özel bir yeri bulunmaktadır. Çünkü bu hasr yolu bir hükmü bilmeyen veya hüküm hakkında inkâr, şüphe, tereddüt ve vehim içinde olan ya da mecaz yoluyla bu durumda kabul edilen muhatap için kullanılır. Özellikle inkâr ve red tutumunu benimseyen müşriklere karşı, onların inkârlarının anlamsız olduğunu ortaya koymak ve vahyin, onların kaçamayacağı bir gerçek olduğunu anlatmak için Allah, onlara bu üslup ile seslenmiştir. Bu da göstermektedir ki ayetlerdeki üslup özellikleri muhatabın durumu ile doğrudan ilişkili olmuştur. Söz konusu durum Kur'an'ın muktezayı hale uygun olarak hitap etmesinin bir gereğidir. İnkârcı olan muhatabın bu durumuna uygun yol seçilmemiş olsaydı öncelikle onlar Kur'an'ın retorikine ve söylemine itiraz ederlerdi. Ancak müşriklerden bu yönde bir itirazın olmadığı bilinmektedir. Onlar öncelikle vahyin kaynağına ve Hz. Muhammed'in bir nebi oluşuna itiraz etmişler, daha sonra da vahyin, onlardan değiştirmelerini beklediği hayat tarzlarının değiştirilmesi isteğine karşı koymuşlardır. Mesela putlarla ilgili inançları bunlardan biridir. Kur'an, bu konuda onlara hasr belagati ile cevap vermiştir. Vahyi, cinlerle irtibatlandırarak melek Cebrail vasıtasıyla vahyin gelmesini inkâr etmelerine hasr üslubu ile karşılık verilmiştir. Yine vahyin kendilerine bildirdiği ahireti inkâr tavrı yine bu üslup ile reddedilmiştir. Bu durum Kur'an'ın muhataplarının bir kısmının iman eden bir kısmının da inkâr edenlerden oluştuğunu düşündüğümüzde daha da önem kazanmaktadır. İnkârcı grup sadece ilk dönemlerde değil sonraki dönemlerde de vardır. Dolayısı ile hasr üslubu Kur'an'ın bütününde hitap ve muhatap ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır. Özellikle günümüzde ayetlerin literal anlamından hareketle yanlış sonuçlara ulaşılmış olduğundan dolayı böyle bir çalışmanın gerekli olacağını gördük. Yanlış sonuçlara ulaşıldığını düşünmemizin nedeni ise araştırmamız esnasında tespit ettiğimiz bazı bulgulardır. Günahkâr müminin durumu ile ilgili tartışmaların bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Sebebin özel olmasına itibar edilmeyip lafzın umumi kabul edilmesine yönelik kabule bağlı olarak ayetlerin değerlendirilmesinde ulaşılan sonuçlardaki durum hasr üslubunu dikkate almamaya ilgilidir. Dolayısıyla hasr belagati hitap muhatap ilişkisi çerçevesinde ele alınmalı ve sebebin özel olması gözardı edilmeden kelâmî tevil yapılmalıdır.

İlk surelerde nefy ve istisna ile hasr, Peygamberimiz ve sahabe için de kullanılmıştır. Fakat bu kullanımlardaki durumun nedeni müşrikler için kullanılma gerekçesinden farklıdır. Bu, hasrın anlamının muhatabın durumuna göre değiştiğini; dolayısıyla anlamın muhataba göre tespit edilebilmesi için olayların da bilinmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Kur'an ve tefsir ilişki bağlamında söz konusu husus, Kur'an'ın dili olan Arapça'nın bilinmesinin tek başına yetmeyeceğini ortaya koymaktadır. Çünkü dil, olaylardan ve olgulardan bağımsız olarak tezahür etmemektedir.

Kaynaklar

Aksoy, Soner - Taş, Sakin. "Arap Dilinde Yer Alan İllâ Edatının Farklı Kullanımları ve Kur'an

- Yorumuna Yansıması”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (Haziran 2019): 227-252.
- Baysal, Siddık. “Mekki-Medeni Olgusunun Kur’an Lafız ve İbarelerinin Anlam ve Delaletlerini Belirleyiciliği: 107/Mâün Sûresi Örneği”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016): 23-58.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Cennet, Mehmet Zülfi. “Vahyin Başlangıç Yılları (İlk Çağrılar ve Putperestliğe İlk Eleştiriler)”. *Tefsir*. Ed. Ali Rıza Gül - Yunus Emre Gördük. Lisans Yayıncılık: İstanbul 2019.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-İcâz Sözdizimi ve Anlambilim*. Çev. Osman Güman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Durmuş, İsmail. "Hasr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 23.08.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasr--belagat>.
- Hararî, Muhammed el-Emîn, *Hadêigu'r-ravhi ve'r-reyhân fî ravâbi 'ulûmi'l- Kur'ân*. Beyrut: Dâru Tavgi'n-Necât, 2001.
- Itr, Nurettin. *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Şam: Matbaatü's-Sabah, 1993.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et- Tûnusî. 30 Cilt *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn 'Atıyye, el-Endelûsî Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahman b. Temâm. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*. Thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 5 Cilt Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Kaşvîni, el- Hatîb. *et-Telhîş fî 'ulûmi'l-belâga*. Thk. Abdu'l-Ĥamid Hendâvi. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Ĥurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Aĥmed. *el-Câmi' li-Aĥkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Thk. Ahmed el-Berdûnî / İbrâhim Atfîş. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye. Kâhire 1964
- Mâtürîdî, Ebu Mansur b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. 18 Cilt. Thk. Bekir Topaloğlu vd. İstanbul: Mizan, Yayınevi, 2005.
- Öztürk, Mustafa - Ünsal, Hadiye. *Kur'an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1998.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî. Beyrut 2002.
- Süyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fî 'ulûmi'l- Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2012.
- Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Yavuz, Galip. “Türkçe Meâllerde Hasr Üslûbunun Yanlış Anlaşılmasından Kaynaklanan Yanlış Tercüme Sorunları”. *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- I*. Red. Ömer Menekşe. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Zemahşerî, Ebu'l-Ĥâsım Maĥmûd b. 'Amr Cârullah. *el-Keşşâf 'an ĥakâiki ģavâmızı't-tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Esâsü'l-Belâga*. 2 Cilt. Tah. Muhammed Bâsil Uyûnü's-Sevd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt Tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim.
Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957.

An Hermeneutical Experience on the Hasr / Kasr Rhetoric with Nefiy and Exception in Early Meccah Surah

Abstract

A person who speaks at the time of an event speaks for a purpose according to a style. In short, the appropriate speech. Appeals or expressions that do not fit the situation of the interlocutor and do not correspond to the nature of the dialogue with the interlocutor are expressions that are not required by the state. As such, communication between the parties will not be effective. The elements of communication are produced by a society itself. Therefore, styles vary according to society. The meaning of styles is determined by the society that produces that style. This is the same for Arabic styles and the Qur'an.

In order to make the speech more effective, it is necessary to speak by using forms of expression according to the situation of the interlocutor and the events. In this sense, the Qur'an has an effective style and eloquence. The way of communicating with the counterparts varies from time to time. The styles of the Qur'an in communication are the styles used in Arab society. One of the styles that the Qur'an uses to report his message to his interlocutors is the rhetoric of hasr / kasr. As a type of emphasis, hasr is the specific allocation of a word or phrase in one expression to others and can be considered to make speech more effective in this way. In the Qur'an, the meaning of the verses was expressed effectively by using the hasr / hasr from time to time. The hasr / hasr in the suras of early Meccan period generally rejects the denials of the polytheists. It also reveals that they did not rely on real information in their claims. This article analyzes this issue. Hasr has different forms. However, in this study, we will consider the specific type of hasr made by nefiy and exception. We will explore this not in the whole Qur'an, but in the suras of early Meccan period. For this purpose, we will evaluate the meaning of the verse in the first suras according to the reasons of the hasr / hasr. When making the linguistic explanations of the verses, we will try to determine the relationship between the verses and their interlocutor. In addition, when evaluating the verse where the hasr / hasr is located, we will take account of the integrity of the surah.

The use of hasr / kasr n in the first suras depends on the situation of the interlocutor. Determining the reasons for the arrival of such verses has been effective in understanding the verses of the pavilion. Knowing the reasons for using the hasr also contributes to identifying the psychological oasis in the coming of verses. Therefore, it is important to examine the verses in which the pavilion appears throughout the Qur'an. But since this will exceed the framework of our research, we will examine the style of the pavilion in a more specific context. In our research, we will take the first surahs up to Surah Najm during the period of emigration to Abyssinia. There are 22 surahs in order of arrival before surah Najm; however, seven of them had hasr made with nefiy and exception preposition. The verses in these seven surahs describe the manner in which the unbelievers opposed the Prophet in the early stages of revelation.

Keywords: Quran, Tafsir, Hermeneutic, Rhetoric, Hasr, Kasr.